

BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

MAGYARORSZÁG EZREDEVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRE
BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL.

IRTA

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS.

II. KÖTET.

KIADJA BÉKÉSVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

1896.

Hungar. Népm.

II. KÖNYV.

KÜLÖNÖS RÉSZ. AZ EGYES VÁROSOK KÖZSÉGEK.

TOVÁBBÁ

A BIRTOKOS ÉS NEMES CSALÁDOK TÖRTÉNETE.

I. SZAKASZ.

AZ EGYES VÁROSOK ÉS KÖZSÉGEK TÖRTÉNETE.

Hungar. Népm.

Könyv

II.

Gyoma.

(Gama 1332. Gyoma 1393.)

A Hármaskörözs balpartján esik. Hajdan Póhalom, Ege, Endrőd és Nyárszeg falvak vették körül.

Gyoma a régi magyaroktól használt személynév volt. A Szinyei Merse család őseit pl. Gyomának hívták.¹⁾ A békésmegyei Gyoma község tehát első Gyoma nevű tulajdonosától vagy lakosától vette nevét.

Először 1332-ben említik, midőn papja, Pál, 5 garast fizetett a pápának.²⁾ Egyháza Minden-Szentek tiszteletére volt avatva³⁾ s papja 1552-ben még katolikus volt, mert megfizette a trienti zsinatra utazó követ költségeiből ráeső 3 frtot.⁴⁾

Ritka község, melynek földesurait oly pontosan ismernők, mint Gyomáét.

A XIV. században a Neczpáliakkal egy őstől származó Iktári Bethlen család bírta. Azonban a Neczpáliak is követelték, hogy a Bethlenek Gyomát és egyéb délvidéki közös birtokot (Betlen-Ösi, Seprős, Bodon, Iktár) velök megoszszák. Megkezdtek e végre a pert 1347-ben, de távol (Túrócz megyében) lakván nem folytatták elég szorgalmasan, úgy hogy 1393-ban csaknem egészen újból kellett kezdeniök. Ettől kezdve azonban Neczpály György folyton sarkukban volt a bírának. A Bethlenek kimerítettek minden törvényes eszközt az ügy halogatására. De 1412-ben már nyilvánosan a vásárokon kikiáltották nevüket s úgy idézték őket a nádor elé. Ekkor aztán megadták magukat s elhatározták, hogy kiadják a Neczpáliakat megillető részt. Jó emberek közvetítésével, még mielőtt a nádor döntő ítéletet hozott volna, úgy egyeztek ki, hogy átengedék Neczpáliaknak Gyomán a földek és más haszonvételek felét, de akkor ott lakott jobbágyoknak csak harmadát adják át. Az egyezséget 1412. december 8-a táján hajtotta végre Szederkényi János, a nádornak e végre kiküldött embere, az aradi káptalan bizonyosságának jelenlétében. A Mihályfia János házától Péterfia Egyed házáig és Márkus János házától a templom tájékaig eső házak jutottak Neczpáli Györgynek és örökösének. A falut a Sárosér osztotta két felé.⁵⁾

1) Harr. I. V. — 2) Monum. Vaticana Hung. S. I. T. I. 45. — 3) B. O. II. 27. —

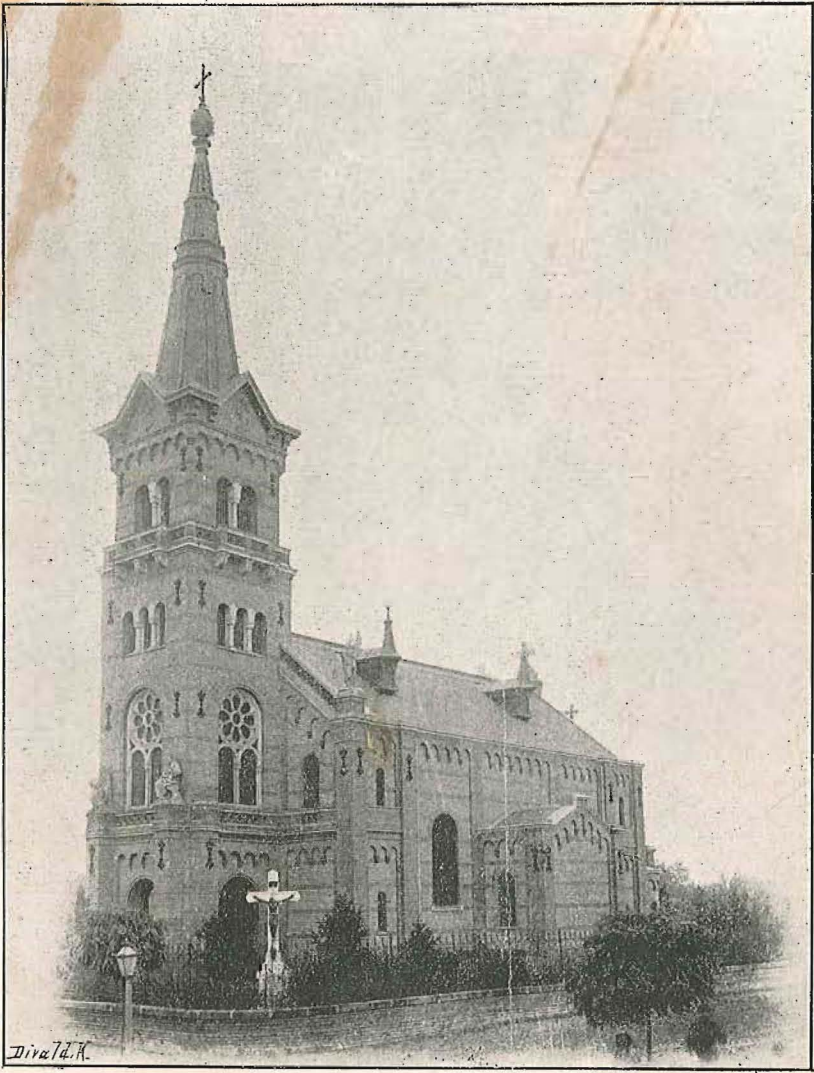
4) Venczell A. gyüjt. — 5) B. O. II. 25—7.

1421-ben a Bethleneket és Neczpáliakat megerősíti a király Gyoma birtokában s e révén újra beiktatják őket.¹⁾

A pénzszüke miatt a Neczpáli család egy félszázadig sem tarthatta kezén Gyoma nagynehezen visszakapott felét. Neczpáli Györgynek István nevű fia fiúörökös nélkül halt el s így az ő gyomai része unokaöccsére Neczpáli Balázusra, Demeter fiára, szállott. Csakhogy ebből kikellett fizetni az elhunyt István özvegyének hozományát és leányának, Neczpáli Annának, Szakolyi László békési várnagy nejének, leánynegyedét. Ámde Balázs úrnak pénze nem volt, s így nem fizetett s hozzá még birtok átengedéssel se akarta megváltani az özvegy és leány jogos illetményeit. Ezeknek a türelmük elfogyott s fölbiztatták Szakolyit, hogy erővel vegye meg a hozomány és leánynegyed árát. Ennek következtében Szakolyi 1453. pünkösdkor 3 ménesbeli lovat elhajtattott Gyomáról, azután pedig Nagy Ambrus nevű jobbágyot fogságba tétetett s azt csak két 10—10 forintot érő lovon bocsátotta szabadon.²⁾ 1454. február elején 20 frtnyi taksát vett meg a gyomaiakon, február 14-én pedig személyesen iderándult s újra 14 frt taksát, 5 darab összesen 16 frtot érő ökröt fizettetett a Neczpáli-részen lakó jobbágyokkal, úgy hogy e miatt az emberek kezdtek onnan szökdösni.³⁾ 1457-ben pedig minden szolgálmányt lefoglalt a maga, illetőleg neje számára.⁴⁾ Így aztán megtört Neczpáli Balázs s 1458-ban beismerte, hogy a hozomány és leánynegyed fejében tartozik Neczpáli István özvegyének és nejének 220 frttal s ennek fejében zálogul leköti és átadja nekik az ő gyomai részét, hogy addig bírják, míg a 220 frtot le nem fizeti.⁵⁾

Ez bizony sokáig váratott magára. Neczpáli Balázs török fogságba esett, feje váltságát is alig tudta előteremteni. Szakolyi és neje megunták a várakozást s készpénzre lévén szükségük, tovább zálogosították Gyoma felét Zeréndi Tompa Pálnak. Ezt áztán 1471-ben fölszólítja Neczpáli Balázs, hogy adja vissza Gyomát, mert ő hajlandó a zálogpénzt lesfizetni.⁶⁾ A fölszólítás nem volt sikertelen, úgy, hogy 1478-ban már megint Neczpáli Balázsé Gyoma fele s ez évben az országbíró előtt oly szerződésre lép a Bethlenekkel, hogy ha fiórkös nélkül halna meg, minden ingatlana a Bethlenekre (Gergelyre és Domonkosra) szálljon.⁷⁾ 1478. jun 10-én beleegyezett e szerződésbe maga a király is.⁸⁾

1) B. O. II. 37. — 2) U. o. 63. 72. — 3) U. o. 72. — 4) U. o. 78. — 5) U. o. 87. — 6) Justh It. — 7) B. O. II. 90. — 8) U. o. 92—3.

A GYOMAI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Úgy látszott tehát, hogy a Bethlenek megint uraivá lesznek az egész Gyomának. De sokat kellett nekik még azért fáradniok. Az örökös pénzzavarban levő és állhatatlan Neczpáli Balázs 1479. márcz. 8-án a túróczi konvent előtt visszavonta a Bethlenekkel kötött és a királytól is megerősített szerződést s összes javait 2000 frtéért Just Andrásnak zálogosította el.¹⁾ Egy hét mulva régebbi 4000 frt adósságát is mintegy rátábláztatja birtokaira s azokat most már 6000 frtban köti le Justh András javára.²⁾ Sietett volna már most Justh a zálogos javakat kézhez venni. Gyomán 1479. ápril 15-én akarta magát beiktatni a Neczpáli részbe, de a helyszínén Halásztelki Fodor Osvát, a budai káptalanban pedig Bethlen Domonkos ellenmondott.³⁾ Megkísérelte a beiktatást még egyszer, 1479. decz. 24-én, de ekkor meg Bethlen Domonkos özvegye fiai nevében mondott ellen.⁴⁾

Ekkor aztán hosszú, 17 éves pör keletkezett. Ez alatt Bethlen I. Domonkos fiai az 1478-iki szerződés alapján rátették kezüket a Neczpáli-részre s annyira biztosnak érezték magukat birtokában, hogy már most az egész községet eladták Szegi Dóczy Gergelynek. 1493. elején már arról értesült Justh András, hogy új földesúr szedi a taksát Gyomán, pedig — mint ő vélte — már neki akkor a királyi törvényszék előtt nyert ügye volt, csak az a fatális beiktatás, birtokba vétel volt hátra. Nosza küldött is Dóczyra szigorú királyi parancsolatot,⁵⁾ majd utóbb megidéztette a nádor elé,⁶⁾ de mindez nem használt. 1496-ban úgy sarokba szorították a Bethlenek Justhot az 1478-iki szerződéssel, hogy kénytelen volt egyezsége lépni velök. A Bethlenek lemondottak a Neczpáliaknak fölvidéki (túróczi-, liptói-, árva-megyei) birtokához való jogukról Justh András javára; Justh pedig lemondott a békés- és zarándmegyei birtokokra emelt követeléséről.⁷⁾ Így aztán tetteleg sohasem lehetett Justh gyomai birtokos.

A Szegi Dóczy család aztán egy századon át bírta Gyomát. 1515-ben Dóczy János elzálogosította ugyan Ispán Gálnak 700 frtéért,⁸⁾ de 1519 táján vissza vette s Terhes Simon, Dezső Albert és Bodó László nevű gyomai lakosok már mint Dóczy János jobbagyai tanuskodnak a Ludasfenékért folyt perben.⁹⁾ 1528-ban a Ferdinándpártiak hűtlenség alapján (Dóczy János dühös Zapolyaypárti lévén) elvették tőle. Ferdinánd Brandenburi Györgynek aján-

1) Justh lt. — 2) B. O. II. 94—6. — 3) U. o. 101. — 4) U. o. I. 3. — 5) U. o. 108. — 6) U. o. 110. — 7) U. o. 115. — 8) B. O. I. 126. — 9) Nad. lt. Más.

dékozta s ennek tisztei csakugyan elfoglalták Gyomát, Dóczy ménését s egyéb jószágait pedig elhajtották.¹⁾ Egy év múlva azonban Gyulavára ostromzár alá került, a Zapolyay-pártiak lettek az urak Békésmegyében s így Dóczy is szépen visszavette Gyomát Halála után († 1534) Gyoma testvérére, Miklósrá, szállott s ez bírta még 1552-ben. 1553-ban hűtlenségbe esett s e miatt Gyomát 1553—54-ben Olcsarovics Demeter foglalta le. De az 1556—64 években állandóan özvegy Dóczy Miklósnét írják Gyoma birtokosának.²⁾

A török uralom előtt Gyoma határa szűk volt. 1425-iki határjárása szerint keletről az Őzedhalomtól a Keselyűshalomig terjedő vonal különböztette meg Egétől. Nyugat felé sem terjeszkedhetett, mert közte és Endrőd közt még ott volt Nyárszeg.³⁾ E kis határon az 1413—96 években 3 pusztá volt: Őzed, Miklóslaka és Téglástelek.⁴⁾ Ez utóbbi helyett egyszer Nyárszeg fordul elő Gyoma pusztájaként,⁵⁾ de ez merő tévedés. E puszták közül ma csak Őzed hollétét tudjuk biztosan megjelölni.

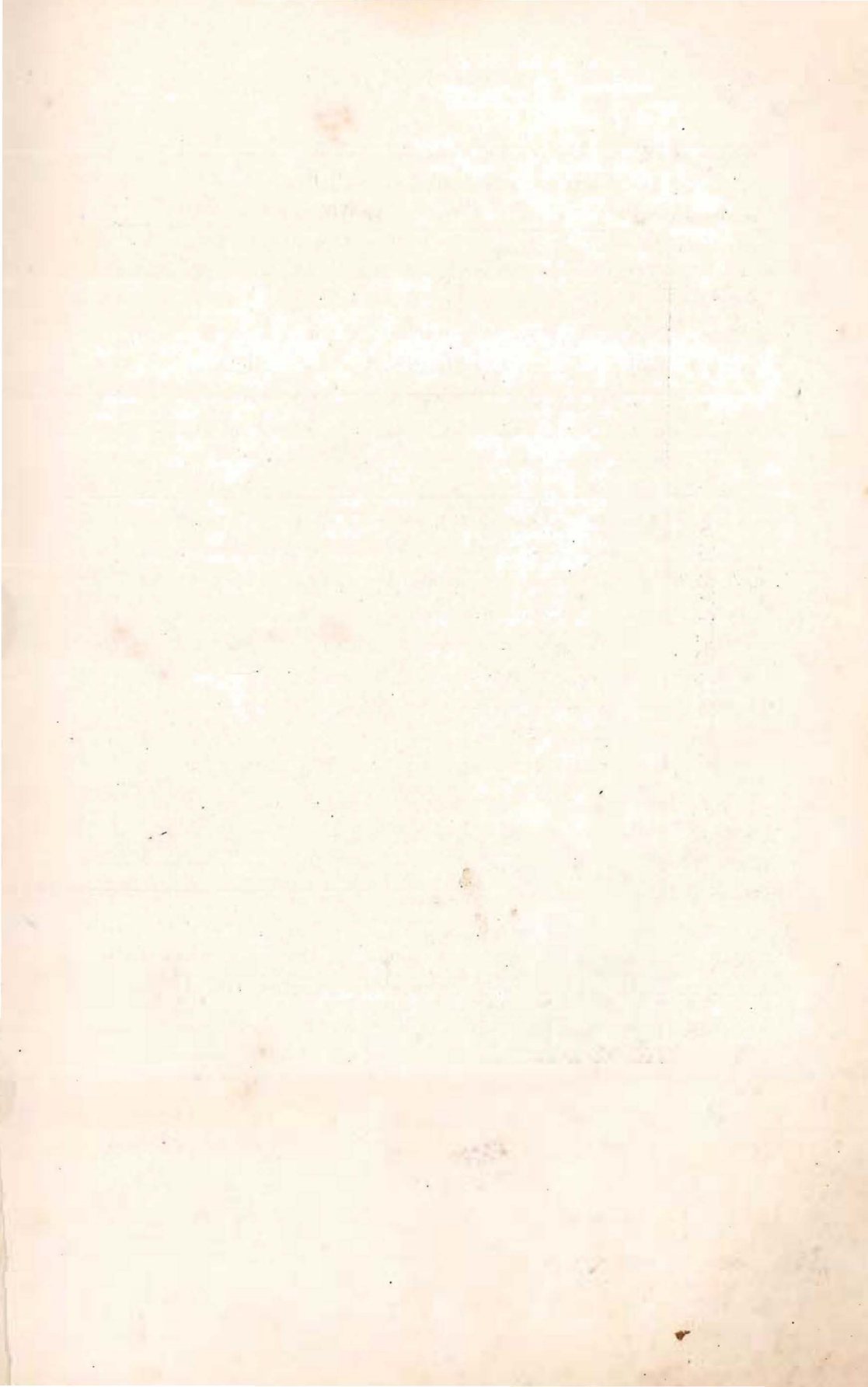
1552-ben 7, 1553-ban 15, 1556-ban 22, 1560 23, 1562-ben 19 kapu után fizettek lakosai adót.⁶⁾ 1562-ben húsz itt lakó jobbágnak volt vetése, 7-nek pedig nem. Az előbbiek 12½ vontató búzát, 10½ vontató árpát fizettek féltized fejében.⁷⁾ Az 1557—8-iki defter szerint 25 (22 régi 3 új) ház volt benne.⁸⁾

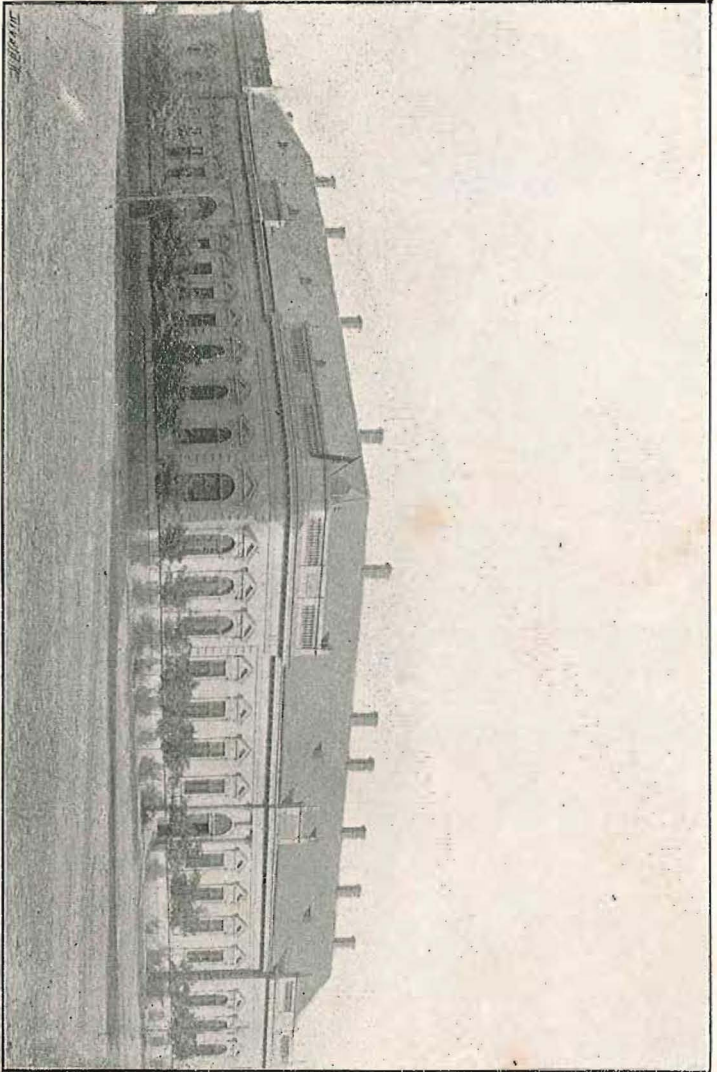
Minden adatokkal nagyon szépen egybevág az 1563-iki összeírás. E szerint akkor 27 jobbágy család s így mintegy 135 lélek lakott Gyomán. A családok Dezső, Erdős, Kettős, Szécsény stb. neveket viselnek.⁹⁾

1564-ben valami nagy baj történt a faluban. Vagy leégett az egész, vagy elfutottak lakosai. Csak e két okból történhetett, hogy az 1564-iki adólajstrom nem vette számításba.¹⁰⁾

Az 1596-iki romlás után Gyomát a XVII. században református vallású lakosok szállták meg: 1634-ben Diószegi Andrást rendelik ide papnak.¹¹⁾ 1685-ben pedig Solymosi Boldizsár volt a papja, de oly nagy nyomorban élt, hogy a túriaktól alamizsnát kért.¹²⁾ Ez időbeli földesurairól csak annyit tudunk, hogy 1663-ban

1) Münch. Reichsarchiv. CCIV. f. 1. CCIX. f. 36. — 2) Dical. conscript. — 3) Justh It. — 4) B. O. II. 25, 37, 94, 96, 115. — 5) U. o. 89. — 6) Dical. conscript. — 7) Regest. decim. — 8) Kincstári defterek II. 204. — 9) Haan Más. — 10) Dical. conscript. — 11) Haan: Békésm. hajdana. 190. — 12) B. O. II. 235.

GYOMIA KÖZSÉGHÁZA.

Szöllősy Mihály magáénak tartotta Gyomát s oltalom-levelet kért reá a nádortól.¹⁾ Lakosai közül pedig csupán Kecskeméti Mihályt ismerjük, ki 1680 táján a Túr és Szarvas közt levő határról tanuskodik.²⁾

1685-ben lakosai elfutottak s midőn 1698-ban a kincstári tiszttartó végig járta a békésmegyei falvak helyeit, Gyomán hús elpusztult házhelyet számlált meg.³⁾

1701-ben néhányan újra megülték a régi faluhelyet, mert visszahivogatta őket a még meglehetősen épen álló régi templom, de két év múlva futniok kellett a ráczok elől. 1707-ben vagy 1708-ban megint megkisérelték a falu benépesítését, csak hogy ekkor sem lakhattak itt tovább két esztendőnél. 1709—1718-ig Gyoma lakatlanul állott.

A hosszú bujdosás alatt régi lakosai úgy elszéledtek, hogy 1719-ben ezek közül csak egyetlenegy, Józsa Lőrincz nevű, került vissza.⁴⁾ A többiek mind ref. és ág. ev. vallású szökevények voltak. 1719-ben 27 rossz viskóban laktak s annyi erejük sem volt, hogy a romladozó régi templomot kijavíthatták volna, hanem állítólag csak nádfalú házban tartották az isteni tiszteletet.⁵⁾ Ily állapotban kapta 1720-ban Harruckern János György s az ő gondviselése és pártfogása alatt az addig szökésre minden pillanatban kész lakosok még is csak megmaradtak, annál is inkább, mert az egei pusztát szabadon használhatták. 1729-ben már annyira vitték az ekkor már csupa ref. vallású gyomai lakosok, hogy vályogból új templomot építhettek maguknak.⁶⁾ 1775-ben ennek helyébe új nagyobb templomot építettek, de most is csak vályogból. 1791-ben pedig e mellé tornyot raktak; végre 1807-ben felépült a mostani ref. templom. Ebben nagy kárt tett az 1816. január 29-iki nagy fergeg, mert a templom tornyát egészen levetette. Az 1848. ápril 8-iki roppant tűz pedig 23 házzal együtt ezt is elhamvasztotta, de pár év múlva 10,500 forint költséggel a templommal együtt újra befedték. 1879-ben a tornyot tíz öllel felemelték s rézzel fedték be.

1735-ben a gyomaiak közül kilenczen vettek részt a Péró-

1) N. R. A. 853/52. — 2) B. O. II. 259. — 3) Urb. et conscript. 02/22. — 4) Harr. B. 12. — 5) Harr. B. 3. B. O. I. 282. és 268. Évk. 100. Más adatok szerint Gyoma 1718. október 8-án népesült be, előbb semmi esetre sem. — 6) Évk. XI. 132.

féle lázadásban s ezek közül négy tért vissza.¹⁾ Az 1739-iki pestis sokkal nagyobb kárt okozott a községben, mert e szörnyű betegségben 485 ember halt meg.²⁾ Mindamellet a lakosok anyyira gyarapodtak, hogy 1750-ben már nem volt elég eddigi határjuk jószágaik tartására, hanem bérbe vették Póhalmot is.³⁾ Ebből a határból 1773-ban 3495 (1200 □-öles) holdat műveltek. Az 1788-iki fölmérés szerint szántóföldnek használható volt határából 14000 (1200 □-öles) hold; legelőnek pedig 14,560; a nádas mocsár 6328 holdat foglalt el.⁴⁾ Éppen a legmocsarasabb helyeken, Ványa és Gyoma között, több vitás terület volt s e miatt már 1755—56-ban határper keletkezett. Végre 1791-ben barátságos úton egyeztek ki a ványaiakkal.⁵⁾ Újabb időben, hogy a régen önálló csudaballai pusztát is közigazgatásilag ide csatolták, Gyoma határa 38,955 kataszt. holdra emelkedett. A legelő elkülönítés a község lakosai és a földesúr között megyénkben itt történt meg legelőszőr, mindjárt 1832-ben. De a lakosság a neki átadott legelő miatt roppant zúgolódott s folytonosan perlekedett úgy, hogy 1834-ben a jegyzőnek és bírónak le kellett mondania. A panaszok, vizsgáló bizottságok egymást érték. Csak rendes úrbéri per vetett ezeknek véget.⁶⁾

1798-ban a Harruckern-örökösök Gyomát a szarvasi rátához osztották s így került a gróf Stockhammer család kezére. Nevezetesen 1806-ban gróf Stockhammer Ferdinándé lett. De 1829-ben vagyonát s közte Gyomát is zárlat alá vették s amint az alól felszabadult Gyomát 1836-ban haszonbérbe adta Szitányi Ulmann Francziskának, Wodiáner Móricz nejének. 1839-ben pedig ugyanennek eladta. Már előzőleg Stockhammer Ferdinánd jószágkormányzó, Bujanovits Ágoston (1812—1829.) és Csepcsányi Tamás (1829—36.), uradalmi kastélyt s különféle uradalmi épületeket készítettek itten, 1836-ban pedig Ullmann Francziska fia Wodiáner Sámuel költözött ide le gazdálkodni. Csepcsányi, mint ág. ev. vallású. hitfeleinek pártfogója, volt az, ki 1830-ban Berényből német ág. ev. lakosokat telepített Gyomára.⁷⁾ Ezek számára 1840-ben szerveztek lelkészséget; templomot pedig 1863-ban építettek. E

1) Évk. XI. 103—5. — 2) Jk. VI. 37. — 3) Jk. XIII. 311—7. — 4) Károlyi It. R. I. nr. 6. — 5) Harr. D. 60—1. és D. 179. — 6) Jk. 1837. év 1165—68. 1838. év. 347. — 7) Évk. XI. 99. —

templom 1887-ben leégett, de az ág. ev. vallásúak buzgósága csakhamar helyreállította azt.

A róm. kath. lakosok száma is mindinkább gyarapodott s azért már 1849-ben küldöttek ide lelkészhelyettest. Rendes plébániát szerveztek 1862-ben. 1877—78-ban báró Wodiáner Móricz és neje Atzél Zsófia Hausmann Alajos terve szerint gyönyörű, román építésmódú templomot építettek itt Jézus szentséges szívének tiszteletére. A templomhoz van csatolva szent-kereszt tiszteletére emelt kápolna s ez alatt van a báró Wodiáner család sírboltja.

Még ezzel sem elégedett meg a báró Wodiáner család, hanem 1884-ben a templom közelében emeletes és pompás berendezésű árvaházat építtetett s az ott nevelt árvák gondviselését az irgalmas nénékre bizta.

A zsidók száma 1852-ben 139-re ment s 1868-ban építettek zsinagógát.

A Körözsön 1795-ben maga Gyoma községe épített hidat s ez tartott egész 1850-ig. Ettől kezdve két esztendeig kompon közlekedtek a gyomaiak, 1852-ben pedig az uradalom új hidat csináltatott. — Nem régiben a Hármaskörözt egy átmetszés következtében a város mellől elvezették s az új meder felett meggyénk vashidat építtetett. Az árvíz nagy kárt tett itt 1816-ban, továbbá 1830-ban. 1836-ban és 1847-ben a nagy terméketlenség miatt csaknem éhség ütött ki a lakosság között úgy, hogy a szegényeket több héten át táplálni kellett.

Gyoma 1719-iki lakosságának számát legfeljebb 150-re tehetjük. 1773-ban 191 telkes jobbágy, 107 házas zsellér, 81 házatlan zsellér, 18 iparos és 1 kereskedő család, vagyis mintegy 1490 lélek lakta. A házak száma 1773-ban 330; 1827-ben 736; 1850-ben 1107; 1890-ben 1807 volt. 1827-ben a lakosok száma 5244-re; 1852-ben 7806-ra és 1890-ben 10,867-re emelkedett. Ez utóbbiak közül 10,207 magyar, 596 német, 57 tót, 7 egyéb nyelvű. Vallásra nézve 803 róm. kath; 7 gör. kath; 6 gör. kel; 698 ág. ev. 9038 ev. ref; 2 unitárius; 8 egyéb keresztény; 305 zsidó.

Gyoma 1830-ban mezővárossá lőn. 1840-től kezdve az egyik megyei esküdt itt lakott, 1877-ben pedig szolgabírói székhely lett.¹⁾

G y ö r f ö l d e.

(Gurfelde 1321.)

Körözs-Ladány közvetlen szomszédságában állott. György nevű lakosától vette nevét.

1321-ben a hozzátartozó Révő nevű halastóval együtt a Nadányiak egyenes ősenek Barsa ispánnak jutott.²⁾ 1433-ban már azt írják a Révő halastóról, hogy az »Nadány község közepén esik.«³⁾ Ebből világos, hogy Györfölde ekkorára Körözs-Ladányba olvadt.

Györgyháza 1. Fábían vára.

G y ö r k e.

(Gyurke 1403. Gyerke 1420. Gierke 1558. Gyeorke 1562.)

Gyulától nyugatészakra állott. Hajdan Vesze, Alabián, Gyula, Szentbenedek és Fövényes vették körül.

Györke nevű első tulajdonosától vagy lakosától vette nevét. E név pedig nem egyéb, mint a György kicsinyítője (Györgyke helyett.)

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Ege, Póhalom és Csudaballa községek történetét.
— ²⁾ Nad. It. f. 12. — ³⁾ U. o. 12.